

Ioan LOBIUC

Iași

**AU PUTUT 'CREA'
INFLUENȚELE O
NOUĂ LIMBĂ
EST-ROMANICĂ
(‘MOLDOVENEASCĂ’)?**

1. Se pare că de o "limbă moldovenească" ca idiom est-romanice din cuprinsul Moldovei (în vechile ei hotare istorice, deci nu numai din Basarabia), distinct de și chiar opus celei "valahe" (muntenești) și altor "limbi romanice de răsărit" a început să vorbească M. V. Serghievski, ale cărui anchete din Transnistria (1925—1930) și lucrări (ultima, din 1945) au fost republicate în volumul *Moldavo-slavjanskije etjudy* (Moscova, 1959). Declarând Ardealul drept "leagăn al popoarelor dacoromane", el vedea în moldoveni (urmași ai "valului banato-ardele-nesco-bucovinean" — din teoria lui A. Philippide — ce a populat Bucovina, iar din aceasta, și Moldova și Basarabia), încă de la începuturile istoriei lor, un "popor distinct față de alți conaționali dacoromani, în primul rând, față de valahi" (p. 39): "În acest proces de formare definitivă ca neam distinct a strămoșilor romanicilor moldoveni rolul esențial l-a jucat contactul cu un nou element slav, cel estic, deja așezat în Moldova", căci "participarea slavilor de est la formarea poporului moldovenesc reprezintă cheia pentru explicarea

căilor deosebite de evoluție" a acestuia (p. 42). Văzînd în inovațiile fonetice din sec. XIV—XVII o "divergență totală" (p. 83) a nordului dacoromân (numit de el "regiune de limbă moldovenească": grup de dialecte ce sînt vorbite în Transilvania de Nord și în Moldova) față de cea muntenească (care grupează graiurile din sudul Ardealului și din Valahia), nordul părăindu-i-se mai inovator decît sudul, autorul conchidea: "Odată cu crearea Moldovei, limba moldovenească, din starea de dialect teritorial al zonei lingvistice dacoromane, devine limbă a unui stat independent, intrînd, în această perioadă, în contact cu lumea lingvistică est-slavă, de la care preia noi elemente ce vor determina separarea ei definitivă de celelalte dialecte dacoromane, care nu cunosc deloc aceste elemente est-slave (subl. ns. — I. L.)" (p. 194.). Invocînd, în mai fiecare studiu din volumul citat, asemenea influențe est-slave (și polone), însă aproape exclusiv din lexic, Serghievski vedea în ele factorul decisiv prin care "s-a încheiat formarea limbii moldovenești ca instrument vorbit și, în parte, scris de comunicare pentru populația statului moldovenesc și doar faptul că la baza limbii scrise din Moldova în sec. al XVII-lea a fost pusă norma grafică și, probabil, și ortoepică cristalizată la finele secolului al XVI-lea în Transilvania de Sud și în Valahia a fost cauza pentru care aceste trăsături ale limbii moldovenești vii au rămas în afara limbii literare, pătrunzînd în foarte mică măsură în ea" (din sec. XVII-lea, însă, scriitorii moldoveni au folosit pe larg lexicul limbii moldovenești vorbite, în mare diferit de cel valah, dar în parte și generalizat în limba literară românească) (p. 83—84). Reținem, deocamdată, că, în viziunea autorului, baza teritorială a

"limbii moldovenești" este una maximal largă, reprezentată de întregul masiv dialectal nord-ardelenesc-moldovenesc, opus celui sud-ardelenesc-bănățeano-muntenesc (preluându-se, aici, delimitarea lor, făcută pe bază de texte scrise din sec. al XVI-lea, de către Al. Rosetti) (p. 140-1).

Odată cu "demolarea", în 1950, a așa-numitei noi teorii a limbii a lui N. Ja. Marr și cu "edificarea" "națiunii moldovenești" (de astă dată, nu doar din RSSAM de după 1924, ci din noua RSSM), teritoriul de "limbă moldovenească" se va restrânge doar la cel de la est de Prut. Decisivă pentru constituirea unei "lingvistici moldovenești" va fi apariția culegerii (colective) **Voprosy moldavskogo jazykoznanija** (Moscova, 1953), care relansează și amplifică rezultatele și, mai ales, concluziile lui M. V. Serghievski. Dintre semnatarii volumului, doar V. F. Șișmariov mai vorbește de *două ramuri dialectale ale dacoromânei* (căci, chiar dacă un dialect teritorial poate deveni "limbă a națiunii", prin aceasta el nu va căpăta încă un fond lexical principal aparte, și nici structură gramaticală aparte, p. 98), deși admitea și el că "substratul etnic în Bucovina și Moldova îl reprezentau slavii de est, cum probează datele toponimice" (p. 104), susținând că pentru crearea "limbii naționale" a RSMM "limba română era neavenită și politic, și lingvistic" din cauza împrumuturilor străine din limbi romanice și neromanice, care "și în româna de peste hotare (de la vest de Prut — I. L.) murdăreau limba, conferindu-i un caracter abuziv de pestriți și afectându-i fizionomia neaoșă" (p. 116). Toți ceilalți autori vor pleda pentru acceptarea unei "limbi moldovenești", "dovezile" fiind, în principiu, aceleași ca la M. V. Serghievski, adică

influențele slave de est, între care ponderea cea mai mare (nu doar ca "greutate specifică", ci și ca... vechime) era atribuită celei rusești (cf. B. A. Serebrennikov: există "dialecte ale limbii române — dacoromân, aromân, macedoromân (?), meglenoromân și istroromân" și "dialecte ale limbii moldovenești", p. 44; ultima "a fost, cândva, unul din dialectele limbii dacoromane-bază. În urma unor condiții istorice aparte, el s-a constituit în *limba moldovenească națională autonomă. Existența izolată de română, influența diverselor limbi slave și în primul rând a celei rusești* i-au conferit un colorit specific de netăgăduit (subl. ns. — I. L.)", (p. 47). Chiar R. A. Budagov, subliniind că între limbile înrudite și neînrudite aflate în interferență limba moldovenească ocupă o poziție aparte, ea fiind "clar romanică prin structură gramaticală și vocabular fundamental", menționa că "deja din cele mai vechi timpuri (ea a fost) supusă unei foarte puternice influențe din partea limbii ruse" și că această înrîurire n-a slăbit, ci a îmbogățit și consolidat "limba moldovenească", (p. 127—129). În opinia lui R. G. Piotrovski, "influența multiseclară din partea bulgarei vechi și medii și a limbii ruse este una din componentele *specificului național* al limbii moldovenești" (p. 136, unde se recunoaște că pînă în sec. XIII-XIV "moldoveneasca" și româna erau doar două dialecte ale "daco-romanicii unice", după crearea celor două state feudale "vorbirea daco-romană descompunându-se treptat în două idiomuri distincte: moldovenesc și român", p. 140).

Pe alocuri, delimitarea "limbii moldovenești" de cea română capătă accente ofensive, ca pledoaria lui I. D. Ceban de epurare a limbii literare "moldovenești" de muntenism

(cerîndu-se revenirea la grafia -î, prezentă deja la Varlaam, Dosoftei etc., în locul celei "românești în -ă: masă, mîna ș.a.) și de respingere a românei în RSSM: "Iubesc limba română ca limbă maternă a poporului român, dar a considera limba română ca limbă maternă a poporului moldovenesc înseamnă a rezolva greșit problemele naționale" (p. 172, 174).

Mai toată problematica așa-zisei "limbi (am zice, și "lingvistici") moldovenești" se regăsește în recenta și, de altfel, foarte consistenta sinteză a lui N. D. Raevski, **Contactele romanicele răsăriteni cu slavii. Pe bază de date lingvistice** ("Știința", Chișinău, 1988). Istoria romanității etnolingvistice de est autorul o divide în 4 perioade:

1. *epoca romanizării;*

2. *epoca romanică răsăriteană comună* (cu două "sub"-etape: sec. VI-VIII, cu inovații de scurtă durată și cu o slabă influență slavă, și sec. IX-X, cu o intensă influență slavă veche asupra idiomului romanic comun);

3. *epoca romanică nord-dunăreană*, de la începutul sec. XI pînă prin deceniile 4—6 ale sec. XIV, cu importante diferențieri dialectale pe axa nord / sud (aria nordică extinzîndu-se, cu începere din sec. XII, tot mai mult la est de Carpați, romanicii septentrionali locuind, pînă atunci, Platoul Carpatic cu versanții săi exteriori și cu regiunile premontane limitrofe);

4. *epoca moldovenească*, începînd cu mijlocul sec. XIV, cînd "volohii ce se vor statornici la est de Carpați vor fi, probabil, în majoritate purtători ai graiurilor din aria nordică" (p. 139). Epoca din urmă va fi marcată de *contactul moldo-rusino-ucrainean*, din chiar *faza veche rusă* (p. 232 u.). Examinînd în partea a

două a monografiei sale diversele contacte romano-slave (romano-protoslav, romano-bulgar și romano-sîrbocroat), autorul ajunge și la contactul *moldo-slavon* (de ce nu și la cel *munteano-slavon*?), *moldo-rusin*, *moldo-rus(esc)* și *moldo-polon*. Această abordare vădește că, pentru autor, "limba moldovenească" nu mai este doar "limba" de la est de Prut, ci, iarăși ca pentru M. V. Serghievski, cea din întregul areal carpatonistean, considerat nu numai în planul limbii populare, ci și în al celei literare, ruptă și ea de *româna literară comună*, supradialectală, cum probează următoarea afirmație: "trebuie să facem distincție între *influența rusă asupra limbii moldovenești scrise și influența rusă asupra limbii moldovenești vorbite*. În cazul dintîi, e necesar să subliniem că o perioadă de timp îndelungată după intrarea Basarbiei în componența Rusiei, cultura Moldovei, continuînd tradițiile sale mai vechi, va rămîne, în fond, unitară, comună atît pentru populația moldovenească de la est, cît și pentru cea de la vest de Prut. Același lucru îl putem afirma cu privire la *limba moldovenească literară*. Pe lîngă asta, este știut că, în prima jumătate a sec. XIX, Rusia exercita o influență politică și culturală și asupra principatului Moldovei. Cu alte cuvinte, *limba rusă va influența limba moldovenească literară în ansamblul ei* (subl. ns. — I. L.)" (p. 250).

Observînd, doar în treacăt aici, că, dacă la nivelul limbii vorbite, e mai ușor de "rupt" "moldovenească" de restul dacoromânei, acest lucru e mult mai dificil, dacă nu imposibil, de realizat la nivelul limbii literare, așa cum o știe istoria culturală românească în veacul trecut, putem conchide că în lucrările de căpătîi, citate pînă aici, ale "lingvisticii

moldovenești" încercările de fundamentare a conceptului de "limbă moldovenească" s-au bazat pe invocarea mai ales a influențelor lexicale (inclusiv semantice și structural-frazeologice), de tipul: "Trăsătura caracteristică a evoluției istorice a limbii moldovenești o reprezintă legăturile etnogenetice și cultural-politice cu slavii de est. (...) Puternica influență a limbii ruse determină în multe privințe specificul lexicului limbii moldovenești, diferențiind-o nu numai de limbile romanice apusene (inclusiv de italiană), ci și de "ruda" ei cea mai apropiată — româna" (Piotrovski, în culeg. *Voprosy...*, p. 140) sau că în limba moldovenească "sînt și cuvinte de origine est-slavă (rusă și ucraineană), care o separă nu numai de limbile vest-romanice, dar și de toate cele est-romanice (aromâna, meglenita etc.), în care aceste cuvinte nu se folosesc sau se folosesc puțin": *ahotă, balercă, bolniță, vreme* (?!), *norod, popușoi, tolocă, holoată, ceașcă* etc. (N. G. Korlăteanu, în *Ibidem*, p. 193).

În partea a doua a prezentului studiu vom arăta, pe baza atlaselor lingvistice românești, naționale și regionale, adevărata difuziune (așa cum am trasat-o în teza noastră de doctorat din 1978) a lexemelor de sursă est-slavă în spațiul lingvistic dacoromân, pentru a ne convinge că asemenea împrumuturi lexicale nu pot nici crea și nici "autonomiza" nimic în domeniul ramificațiilor limbii, că, adesea, ele sînt un factor de unificare și nu de izolare a subdialectelor dacoromânei, că, apoi și printre altele, influența (velico) rusă, cîtă a fost, este tardivă, afectînd doar straturile "superficiale" ale vocabularului (de tipul terminologiei social-politice, administrative, militare etc.) Într-o a treia parte vom

supune "limba moldovenească" testului celor 10—11 criterii cunoscute pînă în prezent în lingvistică pentru soluționarea litigiului "limbă sau dialect?" (apelînd și la unele ipoteze mai vechi, ca aceea care vedea în "moldoveni" niște cumani valahizați, iar în slavii de est tot niște cumani slavizați, acțiunea substratului etnolingvistic est-slav fiind, cum am văzut mai sus, nu o dată invocată și ea).

Aici, ne oprim la fizionomia fonetică a dacoromânei în plan teritorial și în perspectivă diacronică, căci, atît pentru M. V. Serghievski, cît și pentru N. D. Raevski. "limba moldovenească se particularizează, net și irevocabil, față de "valahă" și printr-un set de trăsături fonetice, dintre care unele au fost explicate (și) prin influențe slave estice (chiar și din partea... bielorusiei): închiderea vocalelor finale atone *ă, e la â și i*; contragerea diftongului *ea* sub accent, în finală la *é*; reducerea diftongului *ea* după consoanele continui *s, z, dz, ț, ș, ž* la *a*; velarizarea vocalelor *e, i*, prin durificarea acelorasi consoane, în *ă, î*; durificarea africatelor *č, ț, dz*, și a fricativelor prepalatale *š, ž* în poziție finală (*toț, însuș, cît, frantoj* etc.); fricativizarea africatelor *č, ģ* (în *ș, ž*); palatalizarea labialelor (Raevski, *op. cit.*, p. 141 u., care adaugă și unele trăsături morfologice la fizionomia proprie, inconfundabilă, a limbii "moldovenești": invariabilitatea articolului posesiv; refacerea analogică a dentalelor *d, t* în flexiunea verbului; forma *o* a auxiliarului la perfectul compus). M. V. Serghievski reținuse ca individualizatoare pentru "limba moldovenească" (la el, pentru întregul nord dacoromân), pe lingă aceste șapte fonetisme invocate de către Raevski, și: conservarea africetei *dz*; păstrarea lui *î*, deci nediftongat în *îi*, înainte de *n* (cîne

ș.a.); rotacismul, în regres azi, cu infime atestări, de tipul *pîră*, alături de *pîă* (op. cit., p. 78—79, 193—194), conchizînd că "Moldova a mers mai departe în evoluția fonetică decît Valahia, păstrînd doar în puține cazuri, în schimb, vechea stare, ca rostirea africateri *dz* și păstrarea lui *î* nediftongat" (p. 79).

M. V. Serghievski nu s-a gîndit să pună vreuna din aceste particularități fonetice (și nici Raevski n-o face) pe seama substratului etnic est-slav de la est de Carpați (admis de amîndoi acești cercetători) ori interferențelor ulterioare prin bilingvism, cu absorbția acestui element alogen și aloglot în masa romanilor. În diverse lucrări, însă, de "lingvistică moldovenească", multe din ele au fost explicate prin asemenea influențe externe, nesocotindu-se că este vorba, cel mai adesea, nu de fenomene doar "moldovenești" ci general dacoromâne sau panromânești ori chiar romanice, unele cu sursa în tendințele moștenite din latina populară (orientală).

Or, descrierea sincronică a graiurilor, îndeosebi cînd nu este scop în sine, ci urmărește (pe baza principiului identității și al opoziției etc.) gruparea și integrarea lor în unități tot mai mari dispuse ierarhic, necesită diferențierea proceselor fonetice în legi, tendințe și "accidente", centrale sau periferice, cu sau fără relevanță (mor)fonologică, deci funcțională, cu manifestare lexicală diversă, în progres sau în regres, într-un cuvînt, cu putere caracterizantă deosebită. La rîndul ei, stabilirea structurii (configurației) dialectale — care poate varia, obiectiv și subiectiv — nu se poate dispensa de perspectivă diacronică și nici de introducerea în aceasta a viziunii

structurale (vizînd statice dinamice ori, invers, dinamice în echilibru).

Desigur, modul de producere și propagare (autonomă sau indusă, dependentă ori nu de limba-bază sau de alte (sub) dialecte) a proceselor fonetice, nu atît în interiorul varietăților geografice, cît între acestea și, în speță, la periferiile teritoriului lingvistic dat implică și chestiunea cauzelor, acestea puțînd fi căutate (și) în contactele cu alte idiomuri, dar a vedea în sistemul fonetic și, mai ales, în cel fonologic un "paradis" al influențelor e riscant.

2. Cu toate acestea, în ultimele patru-cinci decenii, azi îndeosebi în studiul contactelor și interferențelor reciproce dintre limba română și idiomurile slave ambiante, în speță cele — geografic vorbind — "nord"-slave (incluzînd aici, pe lîngă limbile slave estice, și polona, ca și, parțial, slovacă), se constată o serie de orientări, tendințe noi, se emit (ipo)teze care pot determina reevaluări și reinterpretări dintre cele mai diverse și mai departe de adevăr ale interferențelor în discuție. După cît și cîte ne putem da seama, aceste orientări și planuri noi de investigație, nu numai lingvistică, ci și etnologică, istoriografică, arheologică, culturologică vizează sau provin din:

a) tendința de sincronizare cronologică și de omogenizare, ca putere, pondere și efecte interferatoare, a diverselor influențe slave concrete asupra dacoromânci; în speță, este vorba de egalizarea, din unghiurile de vedere arătate, a influențelor est-slave cu cele sud-slave vechi (acestea considerate, cvasiunanim, ca bulgare și nu sîrbești vechi!);

b) susținerea — mai mult postulată (ori dorită, fie și numai pentru "simetrie" cu cea balcanică) decît dovedită — a așa-zisei "uniuni

lingvistice carpatice" (de temeinicia căreia ne-am ocupat în alte lucrări);

c) izolarea artificială și, ca atare (cum se va vedea), cercetarea superficială a unor varietăți dialectale ale dacoromânei, pe fondul așa-zisei pluralități linguale a romanității orientale, de unde *serioase deformări* ale istoriei unora prin ignorarea legăturilor organice cu istoria celorlalte (sau restului de) variante teritoriale ale românei, ca singura reprezentantă (astăzi, dalmata nemaieștând) a romanității orientale. Or, cine vrea să se ocupe de ori să se refere la istoria limbii române în ansamblu sau, și cu atât mai mult, la cea a entităților ei geografice, nu poate nesocoti realitatea, care este, printre altele, a unei remarcabile unități atât din punct de vedere genetic, cât și din punct de vedere structural-tipologic. Dintr-o lucrare mai vastă a noastră pe această temă, vom ilustra, aici, cele trei orientări cu unele cercetări străine, care, însă, se cer apreciate, inevitabil, prin prisma lingvisticii românești privind evoluția, structura și funcționarea limbii române.

3. Cum influențele dintre două limbi sînt, aproape fără excepție, bilaterale, datarea uneia o poate servi, de regulă, pe a celeilalte. Reflexul *y* în locul așteptatului *u* (< sl. com. **o*) din unele cuvinte ale limbii ruse (*lyko* și *luko*, cf. lituan. *lanka*; *vstati dybom*, cf. pol. *dać dęba*; *prygat'*, față de *upruǰij* și *prjanut'*; *drygat'* față de *drjagat'*) ar putea fi explicat, presupun B.P. Ardentov și A. Gh. Laur (1), printr-o influență din partea dacoromânei, în care *î* provine și dintr-o vocală nazală, cf. *a (îm)-brînci* ș.a. Autorii raționează și invers, în încercarea lor de a soluționa dificila problemă dacă în dialectele protoslave a existat nazala *a* sau numai *o*. După ei, tocmai limbile

"română" și "moldovenească" oferă probe pozitive pentru existența, în dialectele slave comune care au intrat în română, atât a lui *a*, cât și a lui *o* care (asemena cuvintelor latine moștenite în care *ó + m (n) > u + m* sau *n*) prezintă reflexul *un/ um*: *muncă, luncă, undiță*. Autorii propun însă, o nouă explicație a tratamentului din urmă al cuvintelor slave în cele două "limbi": "cuvintele cu *u + m, u + n* ar putea fi împrumuturi (...) din dialectele est-slave. În acestea, sl. com. *o* (o nazal) a trecut la *u* (u nazal), iar apoi în *u* oral. În sec. VIII-IX, cînd a putut exista contactul dintre moldoveni și slavii estici, în limba celor din urmă exista tocmai *u*". Lăsăm de o parte datarea oralizării nazalelor slave comune în diversele spații lingvistice slave, pentru a remarca că această ipoteză operează cu fenomene izolate în limba rusă și, pe de altă parte, neglijează în chip nepermis *identitatea*, în mare, a tratamentului sl. com. *o* în dacoromână și în dialectele române sud-dunărene (2). Nu este de mirare că unii cercetători au putut atribui, împotriva oricăror cronologii și etimologii, fonetice mai ales, influenței est-slave de după sec. al XIV-lea nu numai un lexem ca *scump*, ci și o serie întrecăgă de alte adjective ale limbii "moldovenești", precum *mîndru, timp, scund, gîngav*, apoi, *vesel, drag, veșnic, știrb* etc. (3).

4. Dintre particularitățile fonetice (dialecte sau nu) ale dacoromânei mai importante ca frecvență, consecințe morfonologice și avînd caracter "legic", ca număr de cuvinte asupra cărora se exercită, deci ca repetabilitate și ca independență față de lexic (unele, cele dialectale, puțin servi și pentru stabilirea repartiției teritoriale a acesteia, deși mai degrabă ca "trăsături tipice relative", în terminologia lui I. Gheție), cîteva sînt

explicate, uneori prin influențe est- (ori, chiar "nord"-) slave. Justețea unora din aceste puncte de vedere este știrbită, printre altele, de izolarea artificială a așa-zisei limbi "moldovenești" de dacoromână, de română în ansamblu și de istoria acesteia, ca și a limbilor romanice occidentale.

Astfel, G. M. Gogin susține că asurzirea și reducerea duratei lui -i final postconsonantic și asilabic (și a altor vocale), "provocată de influența slavă (care anume: cea veche bulgară sau cea est-slavă?) este *caracteristică numai limbii moldovenești* (subl. ns. — I.L.), spre deosebire de alte limbi romanice, în a căror structură fonetică fenomenul dat nu a avut loc" (4). Este drept, aici există o analogie vizibilă cu soarta ierurilor slave ultrascurte *ŭ* și *ĭ* finale (5). Însă, devocalizarea lui *u* și *i* finali postconsonantici, deveniți ultrascurți și șoptiți (iar *ŭ* chiar dispărut) este generală în dacoromână, iar meglenoromâna și istroromâna au mers chiar mai departe față de aceasta (6). Și aromâna cunoaște această tendință, deși în mai mică măsură (7). În plus, unele limbi romanice din Apus, ca franceza, au depășit net româna în realizarea acestei tendințe de scurtare a silabei neaccentuate și de eliminare a vocalelor finale, iar în graiurile retoromane și italiene au fost semnalate situații identice cu cea din română în păstrarea pluralului latin în -i (8). Oricum, afirmația lui Gogin poate fi, astfel, pusă de două ori la îndoială.

5. Tot așa de îndoielnică este interpretarea, cu ignorarea situației reale din ansamblul dacoromânei, a corelației *ǰ* - *t'* sau *d'* din graiurile raionului Rîbnița (Republica Moldova) — corelație reală într-adevăr, atestată acolo de ALM, dar și pe o arie mult mai largă (9) — de către A. P. Evdoșenco (10). Substituția lui

k, *ǰ* prin *t'* și *d'* este cunoscută în nordul și vestul Ardealului, în Crișana, Maramureș și, sporadic, în nord-vestul Moldovei (11). Este adevărat că în ucrainiana dialectală perechile muiate ale dentalelor *d* și *t* sînt, în graiurile sud-vestice, pur dorsale (*d'*, *t'*; în cele estice ele sînt "coronal-dorsale", deci mai puțin palatalizate) și, ca atare, trec în *ǰ*, respectiv, în *k*. Dar, chiar în graiurile, cărora accastă trecere le este proprie în cel mai înalt grad (pocutobucovine-ne, huțule, mai puțin în altele), de regulă se mențin și *d'* și *t'*, încît fenomenul nu oferă o isoglosă uniformă (cert fiind doar că aria lui *t' > k* este mai mare decît cea a lui *d' > ǰ*; doar în graiurile huțule există și schimbarea inversă: *k > t'*, iar în împrumuturi și *ǰ > d'*: ambele schimbări par a fi recente în ucrainiana sud-vestică (12). Însă, numai prin influența graiurilor huțule — influență tîrzie și strict locală —, este greu, mai exact imposibil, de explicat extensiunea fenomenului în dacoromână, iar în aceasta de separat cele două substituții amintite. (Dimpotrivă, faptul că tocmai la huțuli, pe de o parte, avem și *k > t'*, iar pe de alta, este generalizată cel mai deplin palatalizarea lui *t'* pînă la *ǰ*, pare a sta în legătură cu ceea ce se petrece în graiurile dacoromâne nordice). În plus, trecerea *t' > k*, mai rar *d' > ǰ*, este cunoscută și graiurilor bulgare, atît vestice, cît și estice, cum a arătat K. Mircev (13). Cel mai plauzibil este, deci, să motivăm și în dacoromână acest fenomen prin explicația care i s-a dat pentru ucraineană, și anume, prin sensibilă asemănare articulatorie între *t'* și *k*, între *d'* și *ǰ*. ceea ce le face variante ale acelorași foneme și îngreuiază distingerea lor (14).

6. După V. K. Zagaevschi, durificarea fricativelor *ș*, *j*, *s*, și a

africaterelor **ț**, **dz**, în limba "moldo-venească" este un rezultat al influenței slave (după exemplele date de autor, s-ar părea că a celei est-slave) (15). La vremea sa, prof. Gh. Ivănescu a explicat durificarea lui **s**, **z** (**dz**) și **ț** prin schimbarea bazei de articulație a moldovenilor în urma amestecului, în teritoriul lor actual, cu alte populații găsite de ei acolo, formele velarizate fiind omniprezente în textele din sec. XV—XVI (opinie cu care R. Ja. Udler pare a fi de acord, cu precizarea că rostirea muiată a lui **ș**, **j** în Bucovina de Nord este rezultatul colonizărilor din interiorul României și al influenței limbii literare (16)). De fapt, se durifică și **z**, uneori și **r**, apoi, africaterelor **č**, **ğ**, și chiar labialele, încît procesul trebuie văzut în totalitatea lui din dacoromână, unde el este foarte extins. Depalatalizarea, de pildă, a labialelor (cu trecerea lui **e** la **ă** și a lui **ea** la **a**), realizată în centrul și nordul Ucrainei, în Maramureș, nordul Ardealului și Moldovei (17), coincizînd, în mare, cu repartizarea, mai ales *nordică*, a durificării celorlalte consoane menționate, poate, într-adevăr, avea nevoie de explicații pentru constanța maximă a realizării sale tocmai în nordul și estul dacoromân. Însă, reținînd că durificarea consoanelor înainte de **e**, **i**, realizată în sec. XIII-XIV (dar semnalată deja, prin textele scrise, în est-slava comună a sec. XI-XIII) este inovația cu cea mai mare putere diferențială a ucrainenei față de oricare altă limbă slavă, în primul rînd, față de rusă și bielorusă, dincolo de constatarea acestei tendințe comune și pentru română și de unele analogii în realizarea ei nu putem merge. De vreo interdependență nu poate fi vorba, din cauza diferențelor de timp, teritoriu, inventar fonetic, de condiții și poziții fonetice, de rezultate

în producerea fenomenului în cele două limbi. De exemplu, depalatalizarea consoanelor înainte de **i**, începută "cel mai devreme în graiurile bucoviniene, sud-podoliene și, poate, în cele nipriene centrale", a schimbat "natura realizării de bază a lui /i/, care a început să se apropie de seria fonetică /e/, înaintea căreia toate consoanele în limba ucraineană s-au depalatalizat (subl. ns.)" și, ca urmare, **i** a început *se să apropie* de **y** (apropiere probată din plin de textele vechi ucrainene din sec. XIV-XVI prin confuzia literelor **и** și **ы**) (18). Or, în dacoromână "durificarea" propriu-zisă a consoanelor, de pildă, a dentalelor, în cuvintele care îl mențin pe **e** intern sau final a fost explicată, exceptînd o mică zonă din Oaș, altfel (19). În graiurile ucrainene sud-vestice **t**, **d**, **s**, **z**, **n**, **l** înainte de **i** (vechiul **o**) nu se înmoaie (20), deși, evident, ele sînt ușor palatalizate. Acolo unde opoziția fonologică — generală în ucraineană! — se neutralizează, rezultatele nu sînt aceleași ca în dacoromână: ucraineană nu cunoaște efectele din dacoromână ale durificării consoanelor ca **e** > **ă**, **i** > **î**, iar diftongul **ea** monoftongat la **a**, și deloc amușirea lui **i** final postconsonantic. (Dimpotrivă, acesta din urmă, practic "șoptit" în dacoromână și, chiar în graiurile cu, să zicem, **r** final absolut, ca în sufixul **-ar**, menținut nu numai palatalizat, ci și rotunjit, labializat, cf. mold. *potcovăriu* etc., oricum asilabic, în împrumuturile pătrunse în graiurile ucrainene de sud-vest, este "fonetizat", devenind plenison și, deci, silabic, sf. *nim níkur'i* — cu patru silabe și cu **i** final accentuat secundar — <dr. dial. *nim nícuri* etc.). În multe graiuri sud-vestice ale ucrainenei, după **r** dur apare **j** epentetic: **r'** > **r** > **rj**: *prjaza* ș.a.; după labiale durificate, înaintea unui

'a (<ě) apare tot un j epentetic, creîndu-se combinațiile secundare bj, vj, mj, pj ca în *pam'et: pam'at': pamjat'* (21). Singurul rezultat similar este trecerea lui i la y după și din cauza durificării lui š', ž', mai rar, a lui č': *žýla, žyto, tovaryšy, hrošy, starsyj, čytáti, čystyj, voločyty* etc. (fonetic aici y = ѣ ≈ rom. î) în graiurile lemkoviene, în cele de pe Ug, San cu deosebire, dar y carpato-ucrainean are, în alte grupuri fonetice, o altă origine, de pildă, în ry, ly ori yr, yl < vechile *rāt, *lāt, ca în *ryba, kyrtyc'a, krýsy, byký, kýsky, rohy, mýty* (exemplele depășesc grupurile indicate, arătînd lui y în general din est-slava comună y), apoi, y obținut prin armonic vocalică (practic, asimilare), ca în *tyhdý < tohdý, žyby < žeby, kybý*, și numai rar din vechiul i, ca în *dytynka, bávyty, hovoryty, ne pyu* ș.a. (22).

Interesant e că, pe de o parte, în unele graiuri ucrainene vestice, chiar din cele "infiltrate" pe teritoriul dacoroman, ca cele huțule ș.a., și uerătoarele š, ž, africata č se păstrează moi în toate pozițiile (în aceste graiuri, ca și în multe altele, se menține intactă și opoziția fonologică primară r — r'). iar pe de altă parte, că tocmai în graiurile care au durificat pe š și ž cel mai consecvent, ca și în cele citate mai sus pentru i > î după š, ž africata č rămîne moale, dar că tot acolo, c (=dr. č), de pildă, în sufixul -ecš (< -šcš) rămîne muiat, durificîndu-se tocmai mai la est, în graiurile huțule, pocuto-bucovinene, nistriene ș.a. și numai parțial, ca în sufixul -yc'a, și în cele transcarpatice (23).

Or. în graiurile dacoromanice se durifică, de regulă, toate categoriile de consoane menționate, durificarea fiind generală (rostirile palatalizate fiind excepții explicabile, bunăoară, prin influența limbii literare și prin

alți factori, pînă la variații individuale în pronunție). Cu deosebire, însă, fenomenul este foarte vechi în dacoromână (24) și, mai ales, mult prea larg, se înțelege, privit în ansamblul său. "Se poate vorbi de o tendință generală a tuturor graiurilor dacoromâne de a da consonantismului românesc un caracter nepalatal" (25). Repartiția durificării diverselor consoane începînd cu sec. al XVI-lea este stabilită de I. Gheție și Al. Mareș (26) și de I. Gheție (26). Interesant de constatat din aceste două lucrări că, de pildă, în Moldova se durifică în acel secol mai întîi labialele, iar "durificarea lui ș, j s-a produs la început în jumătatea sudică a țării (probabil întîi în Țara Românească, apoi în Banat, extinzîndu-se, după un timp oarecare, spre nord, în Moldova și Transilvania (ultima regiune care a durificat a fost nordul Transilvaniei" (27)) sau că în același secol rostirea dură a lui s, dz, z și ț este notată nu numai în Moldova (unde ea va deveni regulată abia în sec. XVII-XIX), ci și în nordul Ardealului și în Oltenia (28). Totuși în privința depalatalizării lui -r', îndeosebi în sufixul -ar(i), semnalată în nord-vestul țării (punctul 316 din ALR), acolo unde se păstrează, însă, și -r', și atribuită de I. Pătruț influenței maghiare (alături de delabializarea consoanelor finale) (29), are dreptate R. Ja. Udler să atragă atenția că o rostire r — r', deci analogică, și în alte poziții decît cea finală absolută, o prezintă și graiurile ucrainene învecinate (30).

Vom spune, deocamdată, în loc de concluzii, că cine crede că poate pune anumite particularități, fenomene și procese fonetice dintr-una sau mai multe diviziuni dialectale pe seama interferențelor și, practic, a influențelor aloglote, are obligația să examineze faptele în toate manifestările, extensiunile și

conexiunile lor în amîndouă (sau mai multe) limbile interferate și, neapărat, pe parcursul istoriei acestora. De aceea, lucrarea noastră s-ar putea intitula mai bine, ROMANIC, ROMÂNESC ȘI (PSEUDO)SLAV ÎN FONETICA GRAIURILOR DACOROMÂNE. A atribui unele trăsături în exclusivitate unei diviziuni dialectale; împotriva genezei și evoluției ei, ca și împotriva ansamblului caracterelor comune și diferențiale (deci, convergente și divergente), înseamnă a nesocoti ori deforma realitatea. După cum putem lesne constata, această ignorare ori deformare a realității s-a făcut nu o dată pentru susținerea falsei teorii despre existența așa-numitei "limbi moldovenești" deosebite de română.

NOTE:

1. În culeg. **Vostočnoslavjano-moldavskic jazykovye vzaimootnošenija**, vol al II-lea, Chișinău, 1967, p. 85-86.

2. Cf. I. Pătruț, **Studii de limbă română și slavistică**, Cluj, 1974, p. 237—246; Fl. Dimitrescu ș.a., **Istoria limbii române**, București, 1979, p. 142: tratamentul nazalei slave: **m** ca **o** + **n** (deci, ca în elementele latine moștenite în română) apare "în albaneză, maghiară și neogreacă, ceea ce face inutilă explicarea prin sîrbo-croată a lui **u** (adică, din **un**, **um**, reflex anterior celui cu **în**, **îm**, dată de Th. Capidan (...)" Cf., totuși, acum în urmă, Gh. Ivănoșcu, **Istoria limbii române**, Iași, 1980, p. 352, care aderă la explicația lui Capidan.

3. Cum face K. F. Hermen, **Imjena prilagatel'nye v' sisteme vostočnoslavjano-moldavskih zaimstvovanii**, în culeg. **Obščekarpatskij dialektologiceskij atlas**, Chișinău, 1976, p. 113-119.

4. În culeg. **Vostočnoslavjano-vostočnoromanskic jazycovyje, literaturnye i fol'klornje svjazi (...)**, Cernăuți, 1966, p.9.

5. Vezi E. Petrovici, **Aspetes de l'influence slave sur la langue roumaine** (Université de Bucarest. Cours de vacances de langue, littérature, histoire et art du peuple roumain (Sinaia, 1963), --- litografiat (24 p.), p. 22—23. Altfel. Al. Rosetti, **Istoria limbii române**, București, 1968, p. 405—406: evoluție cesofusiv internă, cf. și p. 597,

681—700, părere susținută și de Emanuel Vasiliu, **Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne**, București, 1968, p. 80 — 85. Fără comentarii fenomenul este notat de Fl. Dimitrescu, **Introducere în fonetica istorică a limbii române**, București, 1967, p. 54, 56.

6. Cf. E. Petrovici, **Aspetes...**, boc. cit.

7. Vezi E. Vasiliu, **op. cit.**, p. 81.

8. Vezi întreaga discuție la M. Sala, **Contribuții la fonetica istorică a limbii române**, București, 1970, p. 34-35, 30, care, împreună cu Al. Graur, **Tendințele actuale ale limbii române**, București, 1968, p. 33, neagă pentru română vreo influență slavă. De altfel, chiar E. Petrovici, **op. cit.**, inclusesse fenomenul la "evoluții paralele slavo-române" (p. 20).

9. Vezi R. Ja. Udler, V. Komarnicki, **Dialectologie moldovenească**, Chișinău, 1976, p. 94, 119, 120.

10. **Vostocnoslavjanskoe vlijanie na foneticeskuju sistemu moldavskogo govora Rybnitkogo rajona**, în culeg. de sub nota 1, 86 --- 88, 91. Aceiași autor, în culeg. de sub nota 4, p. 21-22, explică prin influența sistemului consonantic al limbii ucrainene dialectale și apariția, în graiurile aceluiași raion, a corelației de palatalizare a consoanelor apicale (dentale) **k** > **t'**, **g** > **d'**, **š** > **s'**, **ž** > **z'**: **kiš' or** > **tis' or**, **algină** > **ald'ină**, **žin** > **zin** și invers, pierderea în unele graiuri **huțule**, sub influență "moldovenească", a corelației respective: **xoġat** (ei, ele) "umbli" — **xokāt** "vor", "dorese". Aceasta ar confirma, în viziunea autorului, temeinicia concluziei de ordin tipologic a lui N. S. Troubetzkoy despre incompatibilitatea în același sistem a seriei palatale autonome și a corelației de palatalizare a apicalelor. Chestiunea palatalizării consoanelor în română o tratăm într-o lucrare aparte.

11. Cf. L. Ionescu-Ruxăndoiu, **Probleme de dialectologie română**, București, 1973, p. 175—176, unde se dau exemple din ALR și ALRT și unde se arată importanțele consecințe fonologice ale acestei substituții, ca și ale celei prin **č**, **ġ** a lui **k** și **g**, aceasta concentrată pe o arie din nordul Moldovei și al Ardealului, ca și pe o alta din nordul Crișanei și al Banatului; v. și p. 169: acestea nu sînt propriu-zise stadii ale palatalizării, ci procese de substituție regionale.

12. Cf. Ju. O. Dzendzelivs'kyj, **Konspekt lekciij z kursu ukrajins'koji dilactolohiji**. C. II. **Fonetyka**, Užhorod, 1965, p. 50—53.

13. Idem, **ibid.**, p. 52 — 53. După E. Petrovici și I. Pătruț, mecanismul fonetic al

schimbării ($k, g > t', d'$) este același, dar aceasta se datorează unei influențe maghiare, v. R. Ja. Udler, *Op. cit.*, p. 127 (unde se dă și extensiunea fenomenului în ALM). În ALRM, I/I, de pildă, pe harta 82 — sunetul k' în URECHE — observăm că, într-adevăr, $t' / t' (č) / t' (k) / t$ face arie în nord-vestul țării, apărînd, sporadic, și în Bucovina, cf. și I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*, București, 1961, p. 103.

14. Cf. Ju. O. Dzendzelivs'kyj, *op. cit.*, p. 52.

15. În culeg. de sub nota 4, p. 26.

16. Ivănescu, Gh., *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, 1947, p. 69, R. Ja. Udler, *op. cit.*, p. 88.

17. Cf. L. Ionescu-Ruxăndoiu, *op. cit.*, p. 160.

18. Vezi F. T. Žylko, *Nafysy z dialektolohiji ukrajins'koji movy*, ed. a II-a (refăcută), Kiev, 1966, p. 50.

19. Pentru zona din Țara Oașului a depalatalizării consoanelor înainte de e E. Petrovici, *Studii de dialectologie și toponimie*, București, 1970, p. 61—73, optase pentru o influență ucraineană, afirmînd chiar — dar, după noi, improbabil — că "și în ucraineană depalatalizarea se datorește probabil unei influențe străine." (p. 67). Și pentru celelalte două arii ale fenomenului autorul se gîndește la influențe externe (bulgară recentă, și, respectiv, maghiară, iar pentru graiurile urbane, și la cea grecească și albaneză, căci "E (...) foarte probabil că pronunțarea _ consoană + je, în loc de consoană + e, a fost odinioară generală în toate dialectele și graiurile românești" (p. 66). Un fenomen "simetric", cel al delabializării consoanelor finale în română, este explicat de I. Pătruț prin "corectitudinea factorilor interni și externi", adică și prin, după regiuni, diverse influențe, cea maghiară în aria de nord-vest și în Secuine, cea ucraineană "cu multă probabilitate în nord și nord-est", deci, într-o arie care "coincide, în linii mari, cu cea a influenței ucrainene" ("Romanoslovacia", VI, p. 23 și harta).

20. F. T. Žylko, *op. cit.*, p. 54.

21. Ju. O. Dzendzelivs'kyj, *op. cit.*, p. 104—106; F.T. Žylko, *op. cit.*, p. 59.

22. Žylko, *ibid.*, p. 56; Ju. O. Dzendzelivs'kyj, *ibid.*, p. 30, care limitează cazul din urmă numai la graiurile ucrainene de pe valea Ruscovăi, deci din actualul Maramureș românesc și-l explică aici ca o influență din partea graiurilor dacoromâne.

23. Ju. O. Dzendzelivs'kyj, *op. cit.*, p. 69, 70, 77—78 ș.a.

24. Lui O. Nandriș, *Phonetique historique du roumaine*, Paris, 1973, p. 19, româna îi apare chiar ca o limbă velarizantă. Contra, M. Sala, *op. cit.*, p. 61—68, care explică procesul prin caracterul forte al consoanelor, în primul rînd a lui r, explicație cu care nu este de acord Gh. Ivănescu, *Le probleme des tendances phonetiques romaines* (în "Actele celui de-al XII-lea Congres Internațional de Lingvistică și filologie romanică", T. I, București, 1970, p. 411—412).

25. E. Petrovici, *Corlația de timbru a consoanelor dure și moi în limba română*, SCL, I, 1950, 201 (v. discuția de la p. 183 u. și, mai ales, hărțile întocmite de autor pe baza ALR I, din care se vede că s și t se rostesc dur pe aproape întregul teritoriu dacoromân. Cf. și Idem, în SCL, 1959, nr. 3, p. 27728; Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Compendiu de dialectologie română* (nord-și sud-dunăreană), București, 1975, p. 153, 168 și 155; E. Vasiliu, *op. cit.*, p. 45 u., care consideră velarizarea lui e și i și monoftongarea lui ea drept specific dacoromân și argumentează acțiunea velarizatoare și a labialelor alături de cea a consoanelor t, s, z, ș, j.

26. *Graiurile dacoromâne în secolul XVI-lea*, București, 1974, 124 u.

27. *Baza dialectală a românci literare*, București, 1975, p. 141 u. (comparația se face cu stadiul de astăzi, fixat mai ales pe baza ALR). Cf. p. 154: În sec. XVI-lea, r dur este atestat numai în Muntenia.

28. I. Gheție, *op. cit.*, p. 137—138.

29. Vezi *supra*, n. 19.

30. *Op. cit.*, p. 70. Precizăm — pentru a îndrepta o neplăcută scăpare la dactilografere — că începînd cu nota 16, trimiterile la R. Ga. Udler au în vedere nu lucrarea (în colaborare) citată sub nota 9, ci și foarte valoroasa sinteză personală despre configurația dialectală a limbii "moldovenești", *Dialektnoe členenie moldavskogo jazyka*, vol. al II-lea, Chișinău, 1976.